

ORÍGENS DE L'ENSENYANÇA PÚBLICA DE LES XIQUETES A DÉNIA (1781-1787)

Miquel-Àngel Gonzàlez Hernández

Centre d'Estudis Locals del Vinalopó (Alacant)

A les meues filles Alicia, Lucia i Felicidad

INTRODUCCIÓ

Durant la segona meitat del segle XVIII es van anar produint els primers canvis en l'ordenament jurídic de l'ensenyança pública. Entre totes les disposicions reials que van anar apareixent en eixos anys destaquen: la Reial Provisió de 1771 sobre el requisit dels mestres per a exercir la dita professió i la Reial Cèdula de 1783 sobre l'establiment d'escoles públiques gratuïtes per a xiquetes.

Aquestes dos formes de lleis venien a regular un dels problemes que es venia observant en les ciutats i viles, la falta d'interés municipal per l'ensenyança i l'analfabetisme general.

En les terres alacantines són diversos els exemples de què es disposen: Oriola, Elx, Alacant, Novelda o la pròpia Dénia. En aquestes ciutats es van aplicar d'una manera distinta eixes noves disposicions reials.

En el cas d'Oriola i Alacant, els ajuntaments locals no les apliquen amb el suficient rigor, deixant que la iniciativa privada (església, ordes religioses o noblesa local) mantinga el control de l'educació a través dels seus distints col·legis.

Novelda va tindre sort amb la seua senyora territorial, la marquesa del Bosch, que va finançar la primera escola pública de xiquetes de la vila.

Però el cas de Dénia mereix ser destacat, pel fet significatiu que el seu ajuntament fou un dels primers casos de què es té constància de l'obertura d'una escola municipal per a xiquetes, poc abans de la publicació de la Reial Cèdula de 1783, la que marcaria l'origen de l'escolarització de les xiquetes.

Eixa singularitat de Dénia, de conscienciació municipal, veient la necessitat d'iniciar l'ensenyança de les xiquetes, contrasta amb el que succeïa en altres ajuntaments.

1.- Dénia per l'ensenyança de les xiquetes (1781).

Contràriament, a el que venia sent norma habitual en els ajuntaments alacantins en l'últim terç del segle XVIII, la ciutat de Dénia va apostar per l'obligatorietat de l'educació de les xiquetes, a càrrec de la contractació d'una mestra municipal.

Arran de la publicació de la Reial Provisió de 1771 sobre els requisits que devien complir els mestres, la ciutat de Dénia va veure com es difonia l'ensenyança entre els xiquets, però les xiquetes seguien sense cap tipus d'ensenyança.

L'analfabetisme i la ignorància era la norma habitual de la major part de les dones, només una mínima part i sempre vinculades a la noblesa local podien pagar una “institutriu” (mestra particular).

El recurs presentat per Dénia davant del Consell de Castella perquè el mestre municipal cobrara més salari del que especificava el Consell, fou el que va donar lloc a què la ciutat es plantejara la necessitat de tenir una mestra municipal, per això, sol·licitaren a la Cort el permís per a la seua contractació.

Aquest permís degué tramitar-se en 1781, ja que al setembre d'eixe any en un acord municipal es fa referència a què s'havia cursat la petició per a la contractació d'una mestra: “...y que asi mismo se le permita nombrar una Maestra para la enseñanza de las Niñas, consignándolas la cantidad que se estime competente...”.

La contestació del fiscal del Consell de Castella a la petició de Dénia fou favorable i el Consell li va marcar el salari de la mestra, que per cert, era la meitat del que cobrava el mestre municipal: “... se señale para la maestra de Niñas... cincuenta Ducados de vellón cada un año...”.

Així s'assisteix a una decisió municipal totalment discriminatòria sobre les dones, pel fet de decidir dos salaris diferents per a una mateixa professió. Detalls d'aquest tipus eren comuns a la resta de municipis, ja que així s'ha comprovat a Alacant, Elx, Oriola, etc.

2.- L'accés a la professió de mestra (1771-1783).

El tema dels requisits que devien complir les mestres, no apareix regulat fins a la Reial Provisió de juliol de 1771, que es referia a les condicions que s'exigia per a exercir la professió de mestre.

Però davant de la creixent ensenyança de les xiquetes, apareixen alguns articles regulant la professió de mestra.

En els primers deu articles d'aquesta Reial Provisió, les disposicions huit i nou citen els requisits mínims per a exercir aquest treball:

“ [artículo] 8. A las maestras de niñas, para permitirles la enseñanza,

deberá preceder el informe de vida y costumbres, examen de doctrina por persona que dipute de Ordinario, y licencia de la Justicia, oído el Síndico y Personero sobre las diligencias previas.

[artículo] 9. *Ni los maestros ni las maestras podrán enseñar niños de ambos sexos, de modo que las maestras admitan sólo niñas, y los maestros varones en sus escuelas públicas [solo niños]...*”.

L'exigència per a exercir de mestra era semblant a la del mestre, amb l'excepció que a la mestra sols se li exigia saber doctrina cristiana, que era l'única cosa que podia ensenyar-li a les xiquetes.

La resta de l'ensenyança eren “labors pròpies del seu sexe”, açò és: punt, calça, ret, brodat, etc.

Aquests mínims requisits per a les mestres apareixen en aquest reglament educatiu, pel fet que l'ensenyança de les xiquetes anava en augment, però una ensenyança privada, on una mestra obria escola en la seua pròpia casa, admetent-hi les alumnes que pagaven una quota mensual (“mesada”).

Aquesta regulació de la professió venia a unir-se a altres requisits generals dedicats als mestres i a les mestres, publicats a l'agost de 1768, on també es feia referència a la importància de l'educació de les xiquetes “...por necesitar las niñas también de enseñanza, como que han de ser madres de familia...”.

El curiós del tema -per no dir dramàtic-, és l'exigència a les mestres només del coneixement de la doctrina cristiana, però res més, és a dir, només l'ensenyança de llegir, escriure i comptar era exigida als mestres i obligatòria en l'ensenyança dels xiquets, però tant en mestres com en xiquetes l'analfabetisme o la ignorància eren una qualitat més que un defecte.

Cal recordar que en la dona, el “propi del seu sexe” era aprendre simplement labors. Fets com aquest revelen la mentalitat imperant en la vida quotidiana de la societat de l'època.

L'inici del canvi en la consideració social i professional de les mestres, va venir donat per la publicació de la Reial Cèdula de maig de 1783, on s'establia l'obertura d'escoles gratuïtes per a les xiquetes, i amb això, en els ajuntaments es va fer freqüent la contractació de mestres.

A més, entre la noblesa i l'església es va fer habitual establir una obra pia, dotada d'una quantitat de diners anual per a la contractació de mestres i difondre l'educació entre les xiquetes.

Com a exemple es pot parlar de dos obres pies de les que es coneix el seu funcionament: l'obra pia de la marquesa de la Romana a Novelda, que va donar una important quantitat de diners a la vila, que va servir per a construcció d'una escola de xiquetes i per a la contractació d'una mestra amb el seu respectiu salari anual; i l'obra pia deixada a la mort de la marquesa del Bosch a Alacant, administrada pel propi bisbe (José Tormo) en la que

deixava el salari per a la contractació d'una successió de mestres que portaren l'ensenyança de les xiquetes a cada barri de la ciutat.

Un altre tema per a estudiar en cada vila o ciutat, és quin tipus d'ensenyança s'impartia, generalment, arran de la publicació de la Reial Cèdula de 1783 es va fer freqüent l'ensenyança de llegir, escriure, comptar i la preeminència de les labors.

3.- Requisits per a l'examen de mestra des de 1783.

Els exàmens per a mestra, en una part, eren semblants als dels mestres. La diferència estava només en el sexe (o potser, en l'evident discriminació). Açò és, a les mestres el tribunal examinador, format per un mestre, algun membre de l'ajuntament (regidor) i el rector, sol·licitava a les aspirants a mestres un certificat de bona vida i costums. Aquests certificats eren expedits pels capellans de les seues parròquies (on residiren).

El coneixement de la doctrina cristiana era una part important de l'examen, l'altre requisit era encarregar-los la realització d'un treball de costura. Eixe treball devien presentar-lo en un temps concret (el temps oscil·lava entre diversos dies o setmanes, veja's com a exemple el cas de Josefa Climent a Dénia).

El certificat de bona vida i costums, no era un tràmit, al contrari, aquest certificat era determinant, pel fet que si el rector no considerava a la possible mestra com apta, solia denegar el certificat i amb això, l'aspirant no podia presentar-se a cobrir la vacant.

La consecució d'aquest certificat havia obligat a qualsevol aspirant a tenir durant anys un comportament parroquial exemplar. Situacions com aquesta demostren l'ampli poder de l'església en matèria educativa, és més, primava més aquest requisit que la pròpia qualificació de cada mestra.

Un altre tema d'evident discriminació, era el fet que en les vacants de mestres se solia especificar que l'aspirant devia ser fadrina ("donzella"), quedant excloses les casades ("padrines").

De nou s'aprecia la mentalitat de l'època, així es reflecteix que les dones casades no devien treballar o dedicar-se a les labors de sa casa, i d'altra banda, que les dones fadrines garantien una dedicació plena, -o així se suposava.

4.- Les curioses oposicions de mestra a Dénia (1784).

Va succeir entre maig de 1784 i juliol de 1787. A pesar que Dénia estava vivint els orígens de l'ensenyança pública de les xiquetes, la veritat és que la situació que es va viure en eixos anys va ser complexa.

Tot venia de la rivalitat existent entre les aspirants a mestres que obriria una profunda enemistat entre elles que arribaria a l'ajuntament local. Potser l'única cosa sensata en tot aquest episodi va ser la posició de l'ajuntament

de Dénia, que va aconseguir establir eixa primera ensenyança per a xiquetes, i el que és més difícil mantenir al llarg dels anys des de 1784.

Al maig de 1784, es rep en l'ajuntament la carta de l'aspirant a mestra municipal, Francisca María Esteve, que era veïna de Dénia. En la seua carta sol·licita la plaça de mestra per renúncia de l'anterior (Teresa Peralta), potser la seua renúncia es va deure al fet que es va casar, perquè en el seu memorial apareix el nom del seu marit (Vicente Pastor).

En la seua carta diu clarament que vol opositar a eixa plaça: “... *para ello ser admitida al concurso y oposición que para elección de una maestra debe practicarse...*”.

L'oposició celebrada a Dénia, és una de les primeres que es coneixen en la província d'Alacant i ens deixa clarament, una relació detallada dels requisits que era comú que se'ls sol·licitara a les aspirants a mestres.

Per a prendre part en els exàmens també es va presentar Josefa Climent, però el que va reomplir la instància va ser son pare, Pedro Juan Climent “mestre barber de Dénia”. El barber al·legava que la seua filla havia sigut ja examinada de doctrina cristiana i aprovada, que “...*su hija que hera donzella, onesta y recatada... temerosa de Dios y buena cristiana...*”.

Però el barber va seguir parlant dels mèrits de la seua filla per a ser mestra “... *ni menos sido procesada, castigada, ni apersibida por la Justicia, ni Santo Tribunal de la Inquisición...*”

Finalment, precisava que la seua filla està disposada a ser examinada, i ací es detalla en què consistien eixos exàmens “... *deviese ser examinada... de todos aquellos labores que supiese hacer y fuesen precisos... a saber: de punto de aguja, medias, Redecillas, Guantes, Ligas y Gorros; y de Punto de Malla o Mornell, Redecillas de todas modas con sus Borlas, Pañuelos, Bueltas, Delantales y Guantes, y Coser cuando se ofreciese...*”.

Estava clar que la donzella (Josefa Climent) era un “bon partit”, però d'ací a que es poguera considerar una bona aspirant per a mestra ja era una altra cosa. El cas és que el barber va convèncer a l'ajuntament i la seua filla va ser examinada per dos mestres privades (Laureana Diego, viuda de Pedro Barbarín i per Inés Labencia).

Les dos mestres privades van examinar de les labors de costura a Josefa Climent des del 9 de juliol fins al 12 d'agost d'eixe any. Els exàmens els realitzaven cada mestra en sa casa, on a més regentaven una escola particular de xiquetes. Eixos exàmens previs van servir per a determinar l'aptitud de l'aspirant, que va ser referendada en l'examen celebrat en l'ajuntament de Dénia el 13 d'agost. Així, d'esta manera, quedava oberta de nou l'escola municipal de xiquetes. Es va determinar el seu salari i l'ensenyança es regularia “conforme el reglament donat en la citada última Reial Cèdula d'onze de maig de 1783”.

Doncs bé, la curiositat d'aquestes oposicions consisteix també en el fet que Josefa Climent no es va examinar de llegir, escriure i comptar, és més, encara que el memorial presentat davant l'ajuntament de Dénia tenia una cal·ligrafia admirable, la veritat és que la firma no es corresponia amb l'escript, per la qual cosa degué contractar a un escriptor perquè li redactara la carta. Però, tenint en compte el protagonisme de son pare, es pot considerar que va ser el barber el que estava encabotat que la seua filla fóra mestra.

El conjunt de referències sobre aquesta oposició ens permet conèixer més detalls dels mèrits de la nova mestra municipal, en aquest cas dins de les seues qualitats, Josefa Climent al·legava que: *"... merito de aver asistido por espacio de nueve meses de Ayudanta de Maestra en la dicha escuela pública y otros nueve meses de tenerla particular o secreta en su casa..."*

Aquesta referència indica que el fet d'haver estat d'ajudanta de la mestra i d'haver obert escola particular, és a dir, d'haver estat formant-se durant divuit mesos, ja en eixa època, donava la possibilitat d'exercir de mestra.

El cas és que l'ajuntament de Dénia, en acord de 6 de maig de 1784 l'anomena oficialment mestra municipal de xiquetes.

5.- Rivalitats entre mestres (1787).

La mestra municipal (Josefa Climent) va estar exercint sense interrupció durant tres anys. Al juliol de 1787, la ciutat va comissionar el síndic personer, al síndic procurador i a un diputat local perquè esbrinen per què les xiquetes havien deixat l'escola municipal i s'havien inscrit en una escola particular.

Eixe mes de juliol, va ser un mes agitat per als tres càrrecs municipals, ja que després de realitzar la visita a l'escola municipal van donar l'informe a l'ajuntament, però es van trobar amb la intervenció de la mestra de l'escola particular (Margarita Suárez). Aquesta mestra diu als representants municipals, que l'escola municipal té només de 4 a 6 alumnes, mentre la seua està plena, al·legant que ha de ser, o bé per ineficàcia de l'altra *"... o ya sea nacido esto de la poca edad, madurez y reflexión de la Climent..."*.

L'enfrontament entre les dos mestres era manifest pel comentari anterior, però encara va haver-hi més. Margarita Suárez va sol·licitar formalment a l'ajuntament que li concediren a ella la plaça de mestra municipal. Tota eixa lluita professional venia per aconseguir el salari municipal de 50 ducats a l'any, segons hi havia així assenyalat el Consell de Castella.

A favor de Margarita Suárez estava el fet que sí que sabia llegir i escriure, ja que els seus escrits a l'ajuntament estan escrits i firmats per ella mateixa. No coneixem la seua procedència, ni la seua formació, però la decisió municipal va ser la més encertada per al conflicte i sobretot, per a la correcta formació de les xiquetes de Dénia. Es va decidir supervisar en

ambdues mestres la legislació vigent, és a dir, la Reial Provisió de 1771 sobre els requisits dels mestres, amb algun article referit a les mestres, i la Reial Cèdula de 1783 sobre l'establiment d'escoles de xiquetes, encara que en els acords municipals no consta com va quedar resolt el plet.

El que succeeix a Dénia en el tema de l'ensenyança de les xiquetes és destacat, pel fet que es conserva una de les primeres oposicions per a mestra municipal, arran de la publicació de la primera legislació en 1783 que regulava esta nova ensenyança.

Però a més, l'actitud de l'ajuntament és de les més sensates en tot el procés seguit.

Xàbia (Alacant), novembre, 2000.

Fonts.

Arxiu Històric Municipal Dénia-Alacant (A.H.M.D.): Acuerdos de 1763 a 1799.

Arxiu Municipal Alacant (A.M.A.): Cabildos (armario 9), Cartas de Pago (armari 10), Propios y Arbitrios, Cartas Escritas-Recibidas (armari 12), Privilegios y Provisiones Reales (armari 1).

Arxiu Municipal Novelda-Alacant (A.M.N.): Cabildos (falten quasi 30 anys complets del segle XVIII), Clavería, Correspondencia, Propios y Arbitrios.

Arxiu Municipal Montfort-Alacant (A.M.M.C.): Cabildos, Propios y Arbitrios, Ordenes y Correspondencia.

Archivo Histórico Nacional (A.H.N.): Novísima Recopilación y Consejos, informes sobre maestros 1802-1806.

Part de la documentació ací assenyalada ha servit per a realitzar les referències comparatives.

El meu agraïment a Rosa Seser (Arxiu Històric Municipal Dénia) per la seua disponibilitat, a Francesc Reus (UNED-Dénia) per la seua amabilitat, a Joaquím Bolufer (Arxiu Municipal Xàbia) per les seues atencions i a Joan Ivars (Teulada) per la seua confiança.

Bibliografia.

A. Alberola Romá: “Política y sociedad durante el siglo XVIII”, en *Història de la Marina Alta* (Alacant), fascicle núm. 38, p. 445-456. Alacant. 1999.

G. García Frasquet: “L’Educació a la Safor: des de la desaparició de la Universitat de Gandía fins a la Segona República”. Gandia (València). 1994.

E. Giménez López: “Historia de la expulsión de los Jesuitas, de S.I. José Francisco de Isla”, estudio introductorio y notas de Enrique Giménez López. Alicante. 1999.

M. A. González Hernández: “La Enseñanza Primaria y Secundaria en Alicante 1669-1803”, en *Ayudas a la Investigación del Instituto de Cultura Juan Gil-Albert de la Diputación Provincial de Alicante*, inédito. Alicante. 1989. Sobre el mateix tema està la tesi doctoral de Faustino Larrosa.

“La enseñanza de las niñas en Novelda (1783-1788)”, en revista *Betania* (Novelda) de 1994, p. 130-133.

“Panorama educativo del valle de Novelda y de Alicante y su término a mediados del siglo XVIII: las matemáticas en 1753”, en *Revista Betania* (Novelda) de 1997, p. 110-114.

“La enseñanza primaria y secundaria en Elche en el siglo XVIII”, mecanoscrit inèdit. 1998.

“Situación de pobreza de los maestros de Novelda en 1749”, en *Revista Betania* (Novelda) de 2000, p. 3.

“La enseñanza de las niñas en Aspe (1771-1783)”, en *Revista Serranica* (Aspe) de 2000, p. 4.

“La enseñanza en Denia (1763-1799). Política municipal en materia educativa”, mecanoscrit inèdit.

“La Enseñanza de Primeras Letras y de Gramática en L’Alacantí y en el Vinalopó Mitjà (1733-1783)”, en *Revista del Vinalopó* (Alacant), núm. 3, 2000, p. 175-195. Centre d’Estudis del Vinalopó (Alacant) i Mancomunitat de Municipis del Vinalopó.

R. Kagan: “Universidad y Sociedad en la España Moderna”. Madrid. 1981.

M. Martínez Gomis: “La Universidad de Orihuela 1610-1807”. Alicante. 1987.

O. Negrín Fajardo: “Sociedad Económica Matritense y Educación Prescolar”, en revista *DIANIUM* (UNED-Dénia), núm. 1, 1982, p. 31-44.